

Jaxongir MUSAYEV,

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi boshqarma boshlig'i o'rinbosari p.f.d., dotsent
E-mail: musaev@mail.ru

PhD G'. Otamurodov taqrizi asosida

GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA O'QUVCHILARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA YO'NALTIRUVCHI O'QUV MATERIALLARINI MODELASHTIRISH TEXNOLOGIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida geografiya fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlashlarini rivojlantirish uchun o'quv materiallarini modellashtirish texnologiyasi va uni amalga oshirish bosqichlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Geografiya, modellashtirish, mustaqil fikrlash, ta'lim mazmuni, o'quv materialari, o'quv topshiriqlari, ta'lim texnologiyasi.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ НАПРАВЛЕНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ К САМОСТОЯТЕЛЬНОМУ МЫШЛЕНИЮ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ

Аннотация

В данной статье описана технология моделирования учебного материала и этапы ее реализации для развития самостоятельного мышления учащихся в процессе преподавания географии в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: География, моделирование, самостоятельное мышление, содержание образования, учебные материалы, учебные задачи, образовательная технология.

MODELING TECHNOLOGY OF TEACHING MATERIALS TO GUIDE STUDENTS TO INDEPENDENT THINKING IN GEOGRAPHY TEACHING

Annotation

This article describes the technology of modeling educational materials and the stages of its implementation for the development of independent thinking of students in the process of teaching geography in general secondary schools.

Key words: Geography, modeling, independent thinking, educational content, educational materials, educational tasks, educational technology.

Kirish. Hozirgi vaqtda turli xil ilmiy sohalarda va yo'nalishlarda modellashtirish metodi juda keng tarqalgan. "Modellashtirish" atamasi pedagogika faniga texnik bilimlar sohasidan kirib kelgan.

Modellashtirish – bu real ob'ektning ideal, dastlabki ob'ektga o'xshash yoki boshqacha tarzda ob'ekt bilan o'rni almashtirish jarayonidir. Bunda birinchi ob'ekt original deb, ikkinchisi esa model deb ataladi. Modellashtirish davomida o'rganishni, tahlilni soddalashtirish uchun ayrim dastlabki ehtimollik (taxmin)liklarga yo'l qo'yiladi. Shuningdek, modelni tuzib chiqishda modellashtirish nazariyasining asosiy qoidalari hisobga olinadi: maqsadga yo'naltirilganlik, ob'ektning va modelning o'zaro o'xshashligi, modelning tizimliliigi, modellashtirishda ob'ektiv va sub'ektivning birligi, modellashtirishning bilishga doir va shakllantiruvchi funksiyalari [4].

Ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etilayotgan har qanday texnologiya o'zining erishuvchanligi, kutilayotgan natijaning aniqligi bilan ajralib turadi. Mavjud pedagogik texnologiyalar asosida o'quv materiallarini modellashtirish ta'lim jarayoniga qo'yilgan maqsadga erishishning ma'lum bir yo'lidir. Modellashtirilgan o'quv materiallarida o'quvchilar o'zlashtirishlari kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar aniqlashtiriladi. Modellashtirilgan texnologiyalarning aniq bir jihati beriladiki, bunda o'quvchining faolligini oshirish ta'minlanadi [1].

Geografiya fanini o'qitish jarayonida o'quv materiallarini modellashtirishda quyidagilarga e'tibor berilishi zarur deb hisoblaymiz:

- a) o'quv fanlarining maqsadi va vazifalariga;
- b) o'quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holdagi tajribalariga;
- v) mavzular o'rtasidagi bog'liqlik jihatlari;
- g) fanlararo bog'lanish masalalariga;
- d) o'qitishning samarali vositalaridan foydalanishga.

Modellashtirish texnologiyasi bosqichlari quyidagi izchillikda olib boriladi:

	Modellash-tirish texnologiyasining bosqichlari	Modellashtirish texnologiyasining bosqichlarida amalga oshiriladigan ishlar	Modellashtirish texnologiyasining natijalari
	I	1. Pedagogik voqelikni tasavvur etish. 2. Texnologiyaning dars jarayonidagi o'rnini baholash	Modellashtirish texnologiyasining amaldagi tasavvurlari
	II	3. Tasavvurdagi modellashtirish texnologiyasini asoslashga o'tish 4. Kamchiliklarni bartaraf etish	Modellashtirish texnologiyasining modeli
	III	5. Modellashtirish texnologiyasini voqelik bilan taqqoslash. 6. Modellashtirish texnologiya-sining nazariy modeliga	Modellashtirish texnologiyasini ongda hosil qilish

	tayyorgarlik	
IV	7.Modellashtirish texnologiya-sini boshqa fanlar bilan tavsiflash 8.Uni pedagogik voqelik jihatidan baholash	Modellashtirish texnologiyasining nazariy modelini yaratish
V	9.Pedagogik voqelikdan real jarayonga o'tish 10.Modellashtirish texnologiya-sining tamoyillarini shakllantirishga tayyorgarlik	Modellashtirish texnologiyasining real jarayonini aniqlash
VI	11.Modellashtirish texnologiya-sining tamoyillarini aniqlash 12.Texnologiyani modellashtirishga tayyorgarlik	Modellashtirish texnologiyasining tamoyillari tavsifi
VII	13.Modellashtirish texnologiyasini tayyorlash 14.Tayyorlangan modellashtirish texnologiyani voqelik jihatdan baholash	Modellashtirish texnologiyasi
VIII	15.Modellashtirish texnologiyasini tajriba-sinovdan o'tkazish 16.Modellashtirish texnologiyasini dars jarayonlarida qo'llash	Modellashtirish texnologiyasining samaradorligini o'rganish

Ta'lim jarayonida modellashtirish texnologiyalarining qo'llanilishi, mashg'ulotlarning rang-barangligiga, qiziqarli tarzda tashkil etilishiga olib kelishi bilan o'quv materiallarining chuqur o'zlashtirilishiga ham keng imkoniyatlar yaratadi.

Modellashtirish texnologiyasida o'quv dasturlari mavzusining ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlardan kelib chiqadigan modul dasturining didaktik maqsadi, o'quvchilarning dars davomida bajariladigan o'quv topshiriqlari va topshiriqlarni bajarish bo'yicha berilgan ko'rsatmalar modullarni o'zida mujassamlashtiradi. Shu o'rinda modul so'ziga izoh beradigan bo'lsak, lotincha so'zdan olingan bo'lib "qism" (blok) degan ma'noni anglatadi. Modellashtirish texnologiyasining asosiy mohiyati o'quvchilar modul dasturi yordamida mustaqil ishlashga asoslangan o'quv bilish faoliyati orqali belgilangan maqsadga erishishdan iborat [4].

Modellashtirish texnologiyasini qayd etilgan bosqichlarida amalga oshiriladigan har bir faoliyat natijasi ko'rsatiladi. Dars mavzusi maqsadidan kelib chiqqan holda tayyorlangan modellashtirish texnologiyalari orqali o'quv materiallarini to'laqonli o'zlashtirilishiga erishiladi. Xususan, umumlashtiruvchi darslar ijtimoiy gumanitar fanlarni o'qitish jarayonida katta tayyorgarlikni talab etadi. Umumlashtiruvchi darslar o'z mazmuni, maqsadi va vazifalari bilan odatdagi darslardan farqlanadi. Negaki, bu xildagi darslar bilimlarni umumlashtirishni, takrorlash va mustahkamlash maqsadi atrofida birlashadi. Ba'zida o'qituvchilar tomonidan bu kabi darslarning e'tiborsiz qoldirilishi, umumiy takrorlanish bilan chegaralanishi o'quv materiallarining to'laqonli va yaxlit holdagi o'zlashtirilishini kuzatishga imkoniyat bermaydi. Bu kabi darslarning samaradorligini ta'minlash uchun modellashtirish texnologiyasidan foydalanish samarali natija beradi. Quyida keltirilgan umumlashtirish darslari texnologiyalaridan ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish jarayonida foydalanish mumkin.

Umumlashtirish darslarini mazkur modellashtirish texnologiyasi asosida tashkil etish ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'qituvchi, o'quvchi to'laqonli faoliyatiga, iqtidorli o'quvchilarning qo'shimcha izlanishlariga, iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar o'zlarini jarayondan chetda his qilishlarining oldini olishga xizmat qiladi.

Darsning bosqichma-bosqich tizimga solinganligi, vaqtning to'laqonli taqsimot qilinganligi, jarayonning sifatini oldindan kafolatlaydi. Shuningdek, o'qituvchilar uchun o'quvchi bilim sifatini oshirish yo'nalishidagi amalga oshirishlari lozim bo'lgan vazifalarni belgilab olishga xizmat qiladi.

O'quv materiallari hajmining, belgilangan dars soatlariga nisbatan berilishi lozim bo'lgan mavzularning ko'pligi muammosi o'qituvchidan yuksak mahoratni hamda o'qitishning tizimli texnologiyalarini dars jarayonlariga tatbiq etishni taqozo etadi.

Quyida o'quvchilarning mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv materiallarini modellashtirish texnologiyalaridan namuna keltiramiz:

O'quv materiallarini modellashtirish texnologiyasi

1. Muayyan sinfda o'rganiladigan o'quv material tahliliy o'rganilib, unga qo'yilgan talablar bilan tanishiladi.

2. O'quvchilarga berilishi shart bo'lgan ma'lumotlar ro'yxati tayyorlanadi.

3. Mavzu yuzasidan o'quvchining mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan omillar ishlab chiqiladi.

4. O'quvchi uchun notanish bo'lgan so'zlar izohi tayyorlanadi.

5. O'quv materialining to'laqonli qamrab olinganidan keyin uni o'quvchiga yetkazishning samarali metodi tanlanadi.

Masalan: Kichik ma'ruza, savol-javob, aqliy hujum, bahs-munozara.

6. Berilgan materiallarning o'zlashtirganlik darajasi aniqlanadi.

7. Kutilayotgan natija qayd etiladi.

Quyida geografiya fanidan o'quv materiallarining modellashtirish texnologiyasini taqdim etamiz.

Geografiyadan o'quv materiallarini modellashtirish texnologiyasi

Mavzu: O'zbekiston iqtisodiyotini hududiy tashkil etish va iqtisodiy rayonlashtirish

Dars jarayonida olib boriladigan ishlarning bosqichlari va mazmuni	O'quvchilar tomonidan bajariladigan ishlar
1-bosqich O'zbekiston hududidagi har bir qismlari geografik o'rnining betakrorligidan, birinchi navbatda tabiiy sharoiti va boyliklari, aholining mehnat faoliyati	O'quvchilar berilgan ma'lumotlarni diqqat

hamda turmush tarzining o'ziga xosligi haqida o'qituvchi tomonidan ma'lumotlar kichik ma'ruza, ko'rgazmali vositalar yordamida beriladi.	bilan tinglaydilar
2-bosqich O'zbekistonda transportning takomillashuvi omillari yozilgan kartochkalar o'quvchilarga tarqatiladi. Har bir o'quvchining qo'lidagi kartochkada 5 tadan omil keltirilgan bo'lishi kerak. Belgilangan omillarning belgilanganlik darajasi aniqlab olinadi.	Berilgan omillardan eng muhim sanalgan 2 ta omil belgilanadi
3-bosqich Darslikning 92-93 sahifasida berilgan ma'lumotlar asosida O'zbekistonning ixtisoslashgan tarmog'i yuzasidan qisqa 3 daqiqalik ma'lumot va uni auditoriyaga taqdim etish uchun taqdimotchi tayyorlanadi. Taqdimotlar tinglanadi.	Darsliklar bilan ishlanadi
4-bosqich Hududiy ishlab chiqarish majmualari haqidagi ma'lumotlar tayyor berilgan ma'lumotlar bankidan saralanib olinadi.	O'quvchilar ma'lumotlarning eng muhimlarini saralab oladilar
5-bosqich O'quvchilar fikrlarini uch jihatga ajratib chiqishlari lozim. 1.Milliy iqtisodiyot 2.Moddiy va nomoddiy ishlab chiqarish 3.Davlat va nodavlat sektorlari	O'quvchilar darslikdagi ma'lumotlar bilan ishlagan holda berilgan yo'nalishlarga o'z fikrlarini ajratib chiqadilar
6-bosqich O'quvchilarning bergan ma'lumotlari umumlashtiriladi va yakuniy xulosaga kelinadi.	O'tilgan mavzu yuzasidan o'z xulosalarini beradilar

Mazkur berilgan geografiya darsidan modellashtirish texnologiyasi orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish uchun imkoniyat yaratiladi. Darsning har bir bosqichida berilgan topshiriqlar asosida o'quvchilarning fikrlash darajasi kengayib boraveradi. Zero ularda uzviylik tamoyiliga alohida e'tibor qaratilgan.

Berilgan modellashtirish texnologiyalaridan amaliyotda foydalanilganda quyidagi ijobiy natijalarni beradi:

O'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi

O'quvchilarning materiallarining to'laqonli o'zlashtirilishiga erishiladi

O'qituvchi mehnatini yengillashtiradi

O'quvchilarning mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishga shart-sharoit, imkoniyat yaratiladi

O'quvchilarning fan yuzasidan Davlat ta'lim standartlari talablarida belgilangan bilimlarni o'zlashtiradilar, ko'nikma va malakalarni egallaydilar.

Darhaqiqat, modellashtirish texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishda o'quvchilarning har bir bosqichdagi amalga oshiriladigan ishlarni anglashlari tushunishlari muhimdir.

Anglash, tushunishning rivoji esa fikrning rivoji asosidagina mumkindir. Qator sahifalarni yod bilgan, lekin ijodiy fikrlash malakasi cheklangan o'quvchining mustaqil fikrlashi rivojlangan bo'lishi mumkinmi? Ruhshunoslar bunga yakdillik bilan salbiy javob beradilar. O'quvchida fikrlash malakasi oshgan sari fikr mahsulini ifodalashga ehtiyoj sezadi. Bu ehtiyoj esa u bayon etilgandagina qondirilishi mumkin. Shuning uchun ijtimoiy-gumanitar fanlarning reproduktiv ta'lim texnologiyasi, ta'lim maqsadi tarzda mustaqil fikrlashni rivojlantirishni bilsada, bu maqsadga erishishning to'g'ri yo'lini tanlay olmagan edi [8].

Ijodiy tafakkur sohibini yetishtirish texnologiyasi esa mo'ljalni o'quvchida, ona tili materiallari asosida fikrlash qobiliyatini kengaytirish va fikr mahsulini ifodalash ehtiyojini tug'dirishga qaratib olgan. Shu kungacha bo'lgan ta'limning texnologiyasini hosil olishni oldiga maqsad qilib, yer, urug', o'simlik haqida ko'p qayg'urmaydigan dehqonchilik ish usuli bilan qiyoslash mumkin. Chunki fikrsiz nutq-urug'siz o'simlik. Yerga yaxshi ishlov berilgan bo'lsa, urug' saralangan va tanlangan bo'lsa uning unishiga yaxshi sharoit yaratib berilgan bo'lsa hosil o'z-o'zidan mo'l bo'ladi. Shuning uchun ijtimoiy-gumanitar o'quv fanlarining yangi dasturlarida o'z aksini topgan texnologiyada, o'quvchi egallashi lozim bo'lgan bilim ham, bu bilimni o'zlashtirish usuli ham uni qo'llash, tatbiq etish ham o'quvchida fikrlash qobiliyatini o'stirish bilan birga olib boriladi [6].

Yuqorida sanab o'tilgan o'quvchining darsdagi mustaqil faoliyat turlari bir tizimning alohida-alohida bo'g'inlari bo'lib, har bir mavzuni o'zlashtirganda o'qituvchi ko'z o'ngida, xayolida turgan bosqichlar bo'lishi lozim. Hech qachon o'qituvchi o'quvchilarga: «bolalar kuzatishni boshlaymiz», - deb darsning bir bosqichini boshlashi, yoki: «endi izlanish bosqichiga o'tamiz», - deb navbatdagi bosqichga o'tishi mumkin emas [14].

O'qituvchi darsda o'tiladigan yangi mavzuni, o'quvchilarning va topshiriqlarni yuqorida sanab o'tilgan o'quvchining mustaqil faoliyati turlarini g'alvirdan o'tkazishi va o'quv topshiriqlari berishni shunday tuzishi lozimki, o'quvchilar ongsiz ravishda, o'z-o'zidan bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tib ketaversin. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'qitishni yangi texnologiyasida bitta zaruriy tashkiliy omil haqida gapirib o'tish zarur. Sinf darsda 5-6 o'quvchidan iborat kichik guruhlariga ajratilgan bo'lishi va ular ko'rib, bir-biriga qarab o'tirishi, guruh a'zolari bir-biri bilan bemalol fikr almashira olishi, muhokama yurita olishi lozim. Topshiriqlar shu guruhchalarga «Zukkolar guruhlari»ga beriladi. Ta'limning yangi texnologiyasidan samarali foydalanish yana bir zarur omil o'qituvchilar bilan uzviy bog'liq ekanligini takror va takror uqtirishimiz kerak bo'ladi. Bu ham bo'lsa, o'qituvchining o'zi ijodiylikka intilish, har bir mavzuni o'tishdan oldin uni rejalashtirishi, o'z sinfi, o'quvchilari saviyasi va sharoitiga moslashtirishidir. Bu omilsiz hech qanday dastur yoki darslik o'quvchida tom ma'noda ijodiylikni rivojlantira olmaydi. Ta'lim texnologiyasi (ta'lim usuli, o'quv materiali, darslik) bunga faqat yo'naltiradi, imkoniyat beradi. Bu imkoniyatning voqelanishi esa bevosita o'qituvchi amaliyot bilan, ijodiylikning jonli namunasi bo'la oladigan amaliyoti bilan bog'liqdir [11].

1. Axlidinov R.Sh. Pedagogik atamalarning izohli lug'ati, //Ta'lim taraqqiyoti, -1999,- 2-3-son.-B 57-76.
2. Yo'ldoshev Q. Yangilangan pedagogik tafakkur va umumta'lim maktablarida adabiyot o'qitishning ilmiy-metodik asoslari: ped. fan. dok. dis. avtoref. – Toshkent, 1997. – 49 b.
3. Karimova V., Sunnatova R. Mustaqil fikrlash bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish yuzasidan uslubiy qo'llanma. – Toshkent: Sharq, 2000. – 193 b.
4. Kulyutkina Yu.N., Suxotskaya G.S. Modelirovaniye pedagogicheskiy situatsiy, M.: Pedagogika, 1981.-118 s.
5. Musayev J. Darslik – didaktik majmuadir// Umumiy o'rta ta'lim tizimini rivojlantirish istiqbollari (Respublika ilmiy amaliy konferensiya materiallari). T. O'zPFITI 2006 yil. 280-284 betlar.
6. Musayev J.P. Mustaqil fikrlashga yo'naltirilgan o'quv materiallarini modellashtirish texnologiyasi. "Maktab va hayot" jurnali, 2008 yil, 7-8 son. 11-12-betlar.
7. Musayev P. Maktab geografiya darsliklarini yaratish mezonlari. Toshkent, 1994. O'zPFITI, - 14 bet.
8. Musayev P., Musayev J. Geografiya. (O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi). 8-sinf o'quvchilari uchun darslik. T.: "Sharq", 2019. 176 b.
9. Musayev P., Musayev J. O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasidan o'qituvchi kitobi. Metodik qo'llanma. T.: «Ma'rifat-madadkor», 2003. 124 b.
10. Ne'matova G. Ijodiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyasi va o'quvchining mustaqil faoliyati. T.: RTM, 2001. –24 b.
11. Nishonova Z. Mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari: Psixol. fan. dok. ... diss. avtoreferati. – Toshkent, 2005. – 38 b.